

Autonomia iazigo-cumană

Cuvânt introductiv în problematica autonomiei iazigo-cumane

Cumanii (kunok) s-au așezat în Câmpia Tisei cu acordul lui Béla al IV-lea în două etape, anume în 1239, apoi după marea invazie tătaro-mongolă, în 1246. În 1279 (la 24 iunie, apoi la 10 august) apar cele două „legi ale cumanilor”, prin care regele Ladislau al IV-lea le asigura autonomia judecătorească, în fruntea căreia, ca ultim for de apel, se afla *palatinul* țării. Potrivit legilor codificate în 1485, aprobate de Matia Corvinul, s-a stabilit ca palatinul să fie *comite și jude* al cumanilor, pentru care aceștia din urmă îi datorează 3000 de galbeni anual.

În „a doua lege a cumanilor” ei apar organizați în șapte *genuri* sau *ginți* („septem generationes Comanorum”), care erau pe de o parte continuatoarele ale triburilor turcilor kipceaci; cifra de șapte însă pare să fie stabilită deja după venirea lor în Ungaria, anume în conformitate cu rânduiala lor militară care îi împărțea într-un corp de oaste așezat central, și câte trei pe cele două laturi ale acesteia. Această împărțire poate urma totodată modelul celor șapte triburi maghiare din vremea descălecatului, care au impus cifra magică ce a stat la baza organizării lor – potrivit opiniei lui Györffy György – și în sistemul administrativ al altor populații din Ungaria medievală, astfel la sași și la secui.

Scaunele cumanilor, în frunte cu *căpitanii scăunali* (sic!) s-au cristalizat din mai vechile *sălașuri* ale genurilor (scaunul Halas din sălașul genului Csertán, scaunul Kolbáz din genul Olás, scaunul Szentelt din genul Kór și poate scaunul Kecskemét din genul Iloncsuk). Deși termenul de scaun începe să fie utilizat în prima jumătate a secolului al XV-lea, se pare că cristalizarea acestor unități teritorial-administrative și judecătorești s-a petrecut încă în secolul al XIV-lea. Căpitanul scăunal a preluat atribuțiile militare și administrative ale căpitanului de sălaș, dar având deja atribuții judecătorești concrete și sporite, față de predecesorul său. La început termenul de scaun se referea doar la localitatea unde căpitanul ținea scaunul de judecată, cu timpul însă acesta a început să desemneze întregul teritoriu aflat sub jurisdicția căpitanului respectiv.

Pe lângă asemănările evidente dintre instituția căpitanatului la secui și la cumani, trebuie să remarcăm și diferențele: această din urmă populație, aflată „mai la îndemâna” regalității, era supusă unui control mai riguros,

ce se exprima și prin prerogativele palatinului. În cele două regiuni cumane din Ungaria („Cumania Minor” și „Cumania Maior”) se aflau în total șase scaune: Kolbáz, Szentelt, Halas, Kecskemét, Kara (devenit apoi Mizse) și Hantos.

Iazigii sau **iașii** (jászok) sunt menționați ca populație aparte într-un document al lui Carol Robert de Anjou, care le asigură totodată și autonomia juridică, în schimbul unor prestații cu caracter militar. Așezarea lor în Ungaria s-a petrecut probabil – ca și în cazul cumanilor – în secolul al XIII-lea. Locul lor de ședere era *scaunul Berén*, iar *căpitanii* lor – la fel ca la cumani – îndeplineau, alături de atribuțiile lor militare și administrative, și funcția de *jude* („Capitaneus seu Judex”). Până la turnura secolelor XIV-XV s-au bucurat și ei de scutirea de impozite.

Într-un document din 1498, Vladislav al II-lea deja îi menționează pe iazigi și pe cumani împreună, supuși deopotrivă autorității juridice a palatinului. Mai târziu această jurisdicție comună se va concretiza și în dregătoria de *prim căpitan al iazigilor și cumanilor* (jászkun főkapitány; funcție deținută prima dată de Keczer Ambrus, între 1610 și 1634), apoi prin includerea, în timpul lui Leopold I., între titlurile palatinului și a titulaturii de „*Comes et Judex Jazygum et Cumanorum*”.

Rolul militar al cumanilor și iazigilor era mai consistent în perioada timpurie a regatului feudal ungar, ei constituind contingente de cavalerie ușoară, echipată cu arcuri, care – ca și la secui – își va pierde importanța, odată cu răspândirea armurilor metalice și a armelor grele.

[Hermann Gusztáv Mihály]

Cadrele formale ale autonomiei iazigo-cumane erau asigurate de unitatea teritorial-administrativă a districtului iazigo-cumanilor, iar punctul său de referință principal, în chestiuni privind libertățile personale și colective, l-a constituit actul redempției.

Documentul redempțional, emis la 6 mai 1745 de regina Maria Tereza, reazeza pe baze teritoriale privilegiile autonome de factură etnică, de care au beneficiat în evul mediu comunitățile iazigilor și cumanilor.

Continuitatea etnică a iazigilor și cumanilor din Câmpia Tisei, în urma nenumăratelor vicisitudini ce au afectat spațiul lor de existență, abia mai era depistabilă la data emiterii actului redempțional. Drept care, documentul în cauză, este codificarea legală a privilegiilor unei comunități mixte, din punctul de vedere al descendenței etnice. El se referă așadar la toți locuitorii districtului, adică ai teritoriului oferit spre răscumpărare, populație cuprinsă în vremea respectivă sub denumirea generală de iazigo-cumani.

Această denumire este lipsită deja de orice conținut etnic, desemnând la data respectivă pe de o parte comunitatea beneficiară a privilegiilor autonome reinnoite, pe de alta fiind o aluzie la rădăcinile istorice ale acestor privilegii.

Noua reglementare constituțională a existenței acestei comunități teritoriale se sprijinea pe privilegiile dobândite de alungul veacurilor de iazigii și cumanii de odinioară. Aluziile cu privire la rădăcinile istorice a libertăților iazigo-cumane veneau în sprijinul ideii continuității acestora, de vreme ce actul răscumpărării conferea o notă de prestigiu pentru noua identitate a acestei comunități mixte sub aspectul descendenței sale.

Identitatea de sorginte locală, la care se adăugau pretențiile autonomiste susținute prin argumente istorice, întărită prin comunitatea de interese născută de pe urma cadrelor privilegiale ale actului redempțional, au rezultat acea identitate iazigo-cumană, pe care și-o putea însuși orice locuitor al districtului, chiar recent stabilit în zonă. Este o identitate ce îi unea pe descendenții iazigilor și cumaniilor, respectivi pe cei de altă origine etnică, indiferent de locul pe care îl ocupau în stratificarea interioară a comunității. Locuitorii districtului iazigo-cumaniilor, indiferent de originea lor etnică, de zestrea lor culturală-, religioasă și etnografică, își etalau către exterior caracterul iazigo-cuman, în conformitate cu interesele lor practice, deoarece astfel se puteau integra perfect în societatea locală și puteau fi părtași ai avantajelor oferite de redempție.

Conform diplomei redempționale cheltuielile de răscumpărare, impozitul pentru armată, onorariul palatinului, precum și cheltuiala unică de recrutare și echipare a unui contingent de 1.000 de oșteni reveneau districtelor. Acestea și-au asumat și obligațiile ce vizau nobilimea, precum participarea la insurecția nobiliară generală. În schimbul acestora dreptul de proprietate asupra teritoriului districtului iazigo-cumaniilor a revenit coroanei, iar dreptul de folosință al acestuia districtului iazigo-cumaniilor. Locuitorii districtului – mai puțin nobilii de drept – deveneau toți oameni liberi, scutiți de obligații feudale, trăind de pe urma muncii lor, care prin mijlocirea propriilor conducători aleși și a administrației lor autonome au ajuns stăpâni pe propriul destin, având posibilitatea de a fi părtași la luarea principalelor decizii locale și la controlul îndeplinirii acestora. Locul individului în sânul comunității iazigo-cumane era stabilit în funcție de măsura în care acesta a fost părtaș la actul răscumpărării sau al redempției. Prim-căpitanul iazigo-cuman era numit de palatin. Documentul privilegial permitea stabilirea pe teritoriul redempt al unor oameni cu drept de liberă strămutare, precum și reglementarea obligațiilor acestora. Baza economică a autonomiei – aidoma orașelor libere regești – actul privilegial l-a asigurat

prin diferite scutiri. Ultima instanță juridică era autoritatea palatinului, forul administrativ și politic suprem îl constituia consiliul de locotenență. Districtul iazigo-cuman devenea for politico-administrativ independent de celelalte foruri similare de pe teritoriul țării.

Trebuie scutite trei caracteristici de bază ale autonomiei iazigo-cumane:

Integrarea în sistemul politico-administrativ al Ungariei și al imperiului, prin intercalarea persoanei palatinului.

Era o autonomie binivelară: funcțională la nivelul localităților și al districtului.

Privilegiile erau legate de pământul răscumpărat, drept care baza vieții constituționale în cadrul autonomiei iazigo-cumane îl constituia proprietatea funciară.

Privilegiul garanta libera alegere a dregătorilor, principalele probleme organizatorice au fost reglementate prin ordonanța regală din 1751, aprobată de dieta țării. La aceste reglementări s-a adăugat în 1799 statutul palatinal, care codifica în 13 puncte ierarhia socială cristalizată pe urma documentului redempțional.

Autonomia comunității posesoare de pământ și înzestrată cu identitatea specifică iazigo-cumană implica și preluarea unor atribuții ale statului, funcționarea independentă a instituțiilor proprii. Instituțiile administrative și juridice ale districtului funcționau separat de sistemul celorlalte unități teritorial-administrative. S-a cristalizat deci un sistem plurietajat și interdependent al diferitelor atribuții administrative, s-a creat baza materială a funcționalității acestora.

În condițiile unei administrații autonome capătă o importanță aparte exercitarea practică a drepturilor electorale. La nivelul districtului, în condițiile reglementărilor post-redempționale, dreptul electoral direct al iazigo-cumanilor a devenit indirect. Actul alegerii dregătorilor era precedat de procedura complicată a depunerii candidaturilor, cea ce facilita amestecul palatinului și a prim-căpitanului.

Coordonarea vieții politice și economice a acestei societăți rurale libere era asigurată de instituțiile autonome particulare și generale, cu caracter administrativ și juridic. Această administrație patinată și solidă reușea să unească populația în vederea scopurilor comune, să o dirijeze și să impună reglementările necesare funcționării sistemului de autoguvernare. Administrația satelor iazigo-cumane a evoluat aidoma celeia existente în târgurile regiunii. Administrația generală a districtului era similară sistemului de funcționare a orașelor libere regești.

După intrarea în vigoare a documentului redempțional, jurisdicția forurilor judecătorești ale districtului iazigo-cuman s-a extins și asupra nobililor rezidenți pe teritoriul districtului. Pe cuprinsul districtului nu exista nici domeniu-, nici scaun de judecată nobiliar. Actul privilegial, emis de către regina Maria Tereza în 1745 adăuga la jurisdicția autonomă a regiunii privilegiate și „dreptul de paloș”, care se exercita de către scaunul corecțional al districtului iazigo-cumanilor, prezidat de prim-căpitan. Executarea pedepsei capitale a avut loc în districtul unde a fost săvârșit delictul în cauză.

Hotărârile judecătorești ale tribunalelor iazigo-cumane se bazau pe legile general valabile ale țării și pe surse juridice locale. Mai toate aspectele vieții de zi cu zi au fost reglementate prin statute. Statutele iazigo-cumane, emise de palatin, erau acceptate la toate forurile de judecată. Unele din paragrafele acestora au rămas valabile până în 1946. Longevitatea valabilității acestora se explică prin derogarea lor de la legiurile generale, fenomen pregnant mai cu seamă în reglementările privind drepturile văduvelor și în dreptul succesoral.

Nici autonomia administrativă, precum nici cea juridică nu putea funcționa în lipsa unei autonomii economice. Libertatea economiei era un drept fundamental al forurilor de autogovernare. Acesta cuprindea dreptul de repartiție a impozitului public, dreptul la proprietate personală, dreptul de impunere în vederea acoperirii necesităților proprii. Toate localitățile districtului dispuneau în mod liber de beneficiile dobândite, puteau exploata suprafețele agricole destinate folosului public în regim alodial, se puteau gospodări din veniturile provenite din taxele locale percepute. Regimul economic al districtului iazigo-cumanilor și cel al orașelor libere-regești diferea doar în modalitățile de contabilizare și de control.

Impozitul local în districtul iazigo-cumanilor a fost introdus doar după 1770. Începând cu această dată cheltuielile administrative generale și particulare vor fi acoperite în parte din acest impozit.

Forurile de conducere locală, în pofida eforturilor de uniformizare ale administrației districtuale, se orientau mai degrabă în funcție de necesitățile localității, decât după directivele districtului, mai ales dacă era vorba de probleme legate de proprietăți funciare. Veniturile administrației locale slujeau scopuri obștești, funcționarea instituțiilor și forurilor de autogovernare locală, sarcini de ordin social. Vitalitatea instituțiilor de autogovernare este probată de compomisurile de interes public în domeniul gospodăresc, pe care conducerile locale au reușit să le impună în contra pretențiilor de dominație ale păturii redempte.

Autonomia iazigo-cumană a oferit cadre noi vieții de zi cu zi. S-au schimbat relațiile de proprietate funciară, atât în privința proprietăților

private, cât și a celorla obștești. Pământul răscumpărat a devenit proprietate funciară de tip iazigo-cuman, cea ce însemna intercalarea între coroana titulară a dreptului feudal pe de o parte, și între persoana redemptă, a instituției autonomiei generale iazigo-cumane, respectiv a instituțiilor autonome districtuale și locale. Libertatea posesiunii funciare iazigo-cumane era îngădită de însăși pătura posesoare, căci doar ea alcătua masa electorală și eligibilă care stabilea componența instituțiilor de auto-guvernare, care emiteau la rândul lor reglementările de rigoare. Drepturile funciare ale țăranului liber de stare iazigo-cumană sunt similare celorla deținute de locuitorii orașelor-târguri, în unele privințe apropiate de cele ale cetățenilor orașelor libere-regești. Alături de similitudinile evidente, diferența constă în condiționarea drepturilor politice de proprietatea funciară.

Rolul dominant al forurilor de autoguvernare reiese și din faptul că autoritatea locală era cea care stabilea condițiile de răscumpărare a pământului. Acestea stabileau modul de diviziune al hotarelor satelor, repartizau diferitele culturi agricole și sistemul de rotație al acestora, mărimea plantațiilor de viță de vie și de păduri, ba pe alocuri chiar modalitățile de cultivare. Persoana redemptă primea în folosință proprie doar o parte din pământul răscumpărat, numit „tőkeföld” (pământ-capital).

Posesiunea de pământ de tip iazigo-cuman nu presupunea un nivel de trai atât de ridicat, precum s-a presupus până deunăzi. Mase importante de locuitori ai districtului nu erau nici posesori, nici beneficiari de pământ cultivabil. Drept care umbrela de protecție social-economică a autoguvernărilor locale devenea și mai importantă, chiar dacă bună parte din populație se putea împărtăși doar din fâșia marginală a pânzei protectoare. Asemenea umbrelă de protecție asigura posibilitățile de arendare a „pus-telor” (prediilor) și pășunilor, prin acțiuni coordonate de instituțiile de auto-guvernare. Autoguvernarea, prin posibilitățile ei de intervenție în viața economico-socială a comunităților locale, exercita un efect de echilibrare a nivelelor de trai.

Sporul natural al populației, chiar prin respectarea strictă a eredității pe linie masculină, a dus la fărâmițarea excesivă a loturilor de teren cultivabil. Fenomenul de concentrare a posesiunilor de pământ răscumpărat, în pofida interesului mare pentru tranzacțiile funciare, era mult îngădit de protecția drepturilor redemptilor. Pe de altă parte, prediile și pășunile stăpânite în devălmășie au făcut posibilă o activitate intensă de creștere a animalelor, în urma căreia nivelul de trai al iazigo-cumanilor era mai ridicat decât cel al satelor de iobagi. Posibilitățile lor de trai erau ameliorate și prin faptul că obligațiile față de stat și față de administrația autonomă locală erau mai reduse, decât cele ale iobagilor beneficiari ai loturilor urbariale.

Pământul răscumpărat mai aducea încă un câștig, anume ținuta umană cu care îl înzestra pe posesor. Iazigo-cumanul, mândru de calitatea sa de proprietar, reușea să împace la ierarhia lui valorică dreptul de folosire relativ liberă a pământului răscumpărat cu simbioza prin care rămâne legat de comunitatea sa, comunitate în care principala forță de coeziune socială a exercitat-o autonomia iazigo-cumană. Viața sa, sursele sale de venit, cultura sa, erau toate dirijate de reglementări la stabilirea cărora era însuși părtaș.

Pe la finele secolului al XVIII-lea sistemul folosirii pământurilor în comun începe să se destrame. Acest proces se va sfârși pe la finele deceniului al treilea al secolului al XIX-lea. Este totodată vremea începuturilor acțiunilor de comasare, iar în faza următoare împărțirea prediilor. Prin aceasta va fi ameliorată lipsa de pământ arabil, dar se va îngradi posibilitatea creșterii animalelor. Înăsprirea reglementărilor referitoare la pășunat îi va afecta în primul rând pe cei lipsiți de pământ.

Prima breșă în zidul autonomiei o vor deschide legile de la 1848. Schimbarea era dorită de majoritatea societății iazigo-cumane, care va rămâne totuși consternată de fenomenul nivelării juridice. S-a reacționat însă pozitiv la ideile de reprezentanță populară, vehiculate în perioada reformismului nobiliar.

Legiuirile pașoptiste nu au reușit să rezolve problema proprietății funciare iazigo-cumane. În 1850 comasările reîncep, precum și împărțirea prediilor, iar structura proprietății funciare pe teritoriul districtului iazigo-cuman trece printr-o nouă metamorfoză. Extinderea dreptului de răscumpărare al iobagilor pe teritoriul districtelor a produs consternare. Împărțirea prediilor se făcea proporțional cu „pământul-capital” (tőkeföld) deținut. Drept care speranțele de împrumut a celor lipsiți de pământ se spulberau din nou. Fenomenul lipsei de pământ s-a ameliorat doar, în timp ce putem înregistra o oarecare tendință de concentrare a proprietății funciare, fără mari proporții, producția agricolă defeudalizată – în mediul iazigo-cuman – demarând pe proprietăți reduse.

După 1848 s-a modificat raza de exercițiu și modul de organizare al administrației, s-a desființat autonomia instituțiilor juridice, în 1876 s-a desființat însăși districtul iazigo-cumanilor, nostalgia autonomiei perpetuându-se doar la nivelul cutumelor.

În consecință putem remarca: autonomia iazigo-cumană a cuprins toate privilegiile aferente comitatelor – cu excepția dreptului de rezistență –, dar și pe acelea, de care se bucurau orașele libere regești. Diferențe putem remarca la nivelul reprezentanței în dietă, respectiv în libertatea corespondenței și al folosirii sigiliului propriu. Acestea au fost dobândite mult

după intrarea în vigoare a actului redempțional. Dintre privilegiile orașelor regești iazigo-cumanii nu au beneficiat de scutirea de la darea treizecimii și de dreptul de vămuire.

Condițiile autonomiei – cadrul privilegiat asigurat de puterea statală, independența economică, rânduielile administrative și juridice locale – au devenit funcționale datorită ambientului social favorabil.

IRODALOMJEGYZÉK – BIBLIOGRAFIE

1. Bánkiné Molnár Erzsébet: *A Jászkun Kerület igazgatása 1745-1876*. Szolnok, 1995. (2. kiad. Debrecen, 1996.)

2. Idem: Pénzügyigazgatás a Jászkun Kerület helységeiben (1745-1848). In: *A Jászkunság összefogása*. Szerk. Bellon Tibor – Örsi Julianna. Karcag, 1996. 79-97.

3. Idem: Provizórium a jogszolgáltatásban. In: *Múzeumi Levelek*, 75. Szerk. T. Bereczki Ibolya – Gulyás Katalin. Szolnok, 1996. 167-178.

4. Idem: *A Bács-Kiskun megyei Levéltár Kiskun kerületi fondjai 1848-1876*. Repertórium. Kecskemét, 1996.

5. Idem: Jász és kun, jászkun öntudat megnyilvánulásai a Kiskunságban. In: *Tisicum*, X. (A Szolnok megyei Múzeumok Évkönyve.) Szerk. Szabó László – Tálás László. Szolnok, 1997. 13-28.

6. Idem: Közbirtokosságok a Jászkun Kerületben. In: *Zounuk*, 13. (A Szolnok megyei Levéltár Évkönyve.) Szerk. Zádorné Zsoldos Mária. Szolnok, 1998. 185-216.

7. Idem: *Redemptusok. Gazdaság és életmód Kiskunfélegyházán a redempció első évszázadában*. Debrecen, 2000.

8. Idem: Redemptusok és a kapitalizálódás. A Jászkun Kerület polgárosításának tendenciái. In: *Jászkunság*, XLVI. évf. (2000) 4. sz. 233-239.

9. Idem: A halasi földkönyvek (Kiskunhalas földbirtoklásának sajátosságai a földkönyvek alapján.) In: *Ethnika*, IV. évf. (2002) 2. sz. 59-63.

10. Idem: *Jászkunok a XVIII–XIX. században*. Debrecen, 2002.

11. Idem: A jászkun földtulajdon és földbirtoklás a redempció után. In: *A Jászkunság kutatása 2000. Tudományos konferencia a Kiskun Múzeumban*. Jászberény – Kiskunfélegyháza, 2002. 105-113.

12. Idem: A redimált föld sajátosságai Kunszentmiklóson. In: *Cumania*,

18. (A Bács–Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve) Szerk. Báráth János. Kecskemét, 2002. 207-206.
13. Idem: *A kunok Magyarországon*. Debrecen, 2002. 184. (Néprajz egyetemi hallgatóknak 25.)
14. Idem: Vízi haszonvételek a Kiskun Kerületben. In: *Ethnica*, IV. évf. (2002) 1. sz. 46-49.
15. Idem: Egy jászkun pusztá határhasználatának módosulásai. In: *Gazdálkodás az Alföldön. Földművelés*. Szerk. Novák László. Nagykőrös, 2002. 101-108.